

Mål & Mæle • 4

22. årgang, december 1999

Dogme- eller dovnedansk?

Hele tre artikler i dette nummer beskæftiger sig med engelsk i dansk. Hvad kan man gøre for at styrke det danske? Det kan man diskutere, og det bliver det i denne artikel

side 3

Med engelsk som livsstil

De unge mennesker i Danmark bruger meget engelsk – men hvad bruger de det til? Måske er det lige så frastødende og tiltrækkende som en sikkerhedsnål i kinden.

Side 11

De hemmelige regler

Mål & Mæle har spurgt læserne hvilke uofficielle regler de kender for god sproglig opførsel. Læs om reglerne og deres eventuelle berettigelse

side 17

Engelske varieteter

»Special cocktails for the ladies with nuts«, særlige cocktails til damerne med en skrue løs, annoncerer man i en bar i Tokyo. Det er ikke let at få styr på præpositionsleddene. Det er i det hele taget svært med fremmedsprog. Prøv opgaven på bagsiden, og læs artiklen

side 21

Nye sprogyndere kan begynde her

Et muntret causeri om sprog fra en af Mål & Mæles læsere, fx om synonymmer: hvad er forskellen mellem komisk, morsomt, sjovt, skægt?

Side 25

Sprogligheder 2

Dogmedansk..... 3

Hvorfor bruger de unge engelsk når de taler dansk? 11

De hemmelige regler 17

Sproglig tolerance på engelsk..... 21

Sprogets rigdom 25

Engelsk forståenhed..... 32

Alfabetet, Bogstaverne, regjere i Verden, en forfærdelig Magt have de! Det kommer alene an paa, hvorledes de commanderes til at staa, de kunne give Liv, slaa ihjel, glæde og bedrøve. Enkelt opstillede betyde de ingen ting, men stillede i Geled –

H. C. Andersen

SPROGLIGHEDER

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Stine Kjær
Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86
2300 København S

? Ferle

I Blichers digt om Morten Børup står der »Han trænger ikke til Stokken, Ej heller til Ferle og Riis«. Hvad er en ferle?

J. Baggesen, Korsør

! Blichers digt (1829) om den gode og humanistiske Århusrektor Morten Børup (død 1526) omtales tre af den pædagogiske terrorismes redskaber, nemlig stok, ferle og ris.

Ferlen er en stok på en halv meters længde, i den ene ende forsynet med en kugle eller en plade på størrelse med en barnehånd. Den blev brugt som strafferedskab, til slag mod ryg og bagdel, men især til klask på håndfladen. Det har næppe givet varige men, men må have gjort nederdrægtigt ondt. *Ferlesmæk* eller *ferledask* hed det.

Ordet *ferle* stammer fra det latinske plantenavn *ferula*, en skærmpilte med

en tyk og knortet stængel der har kunnet bruges som spanskør. Senere er redskabet altså blevet raffineret til mere effektive straffeværktøjer. Da Dansk Sprognævn i 1995 fyldte 40 år, forærede Dansklærerforeningen nævnet en meget fin kopi af en ferle. Det var modellen med plade, men pladen er – efter gammelt forbillede – forsynet med et hul på størrelse med en moderne tokrone. Det havde nemlig vist sig at den komprimerede luft der opstod ved slaget mod håndfladen, bremse slaget lidt. Det undgik man ved hjælp af hullet, som lod luften slippe bort!

Ferlen og riset var i lang tid pædagogikkens og opdragelsens symbol. I en gammel ordsprogssamling (Peder Syv 1682) finder vi *riis og ferle gjør godt barn*, men der var også kritik af den undervisning som kunne bruge dette billedsprog. Blichers digt om Morten Børup fremhæver netop at man kan undervise uden ferle. Citatet fortsætter: »Saa vel han regjerer Flokken, Men alt paa en anden Viis.« Og allerede Holberg vendte sig mod ferlen, dette den pædagogiske afmagts sindbillede: »Ved kiærlige Opmuntringer udvirkes langt meer, end ved Ferle og Riis.«

Dansk Sprognævns ferle bruges ikke til at straffe folk der begår stave- og kommafejl (skønt tanken unægtelig strejfer en engang imellem). Den ligger ved ordstyrerens plads ved møderne i Sprognævnet, og han bruger den til at banke i bordet med og bede om medlemmernes opmærksomhed. EH

Dogmedansk

»Derudover sværger jeg at skrive et naturligt og tidssvarende sprog og afstå fra at forsøge at hævde mig ved at tale enten ned eller op til min modtager. Sprog er først og fremmest et middel til kommunikation. Kun ved at blive brugt naturligt kommer det til sin ret. Mit overordnede mål er at tale og skrive oprigtigt, og jeg sværger at jeg vil gøre alt for at mine modtagere forstår indholdet sådan som det skal forstås, og ikke bliver forulempet af tomme ord, Karl Smart-engelsk og grammatiskke brølere.«

Sådan slutter en kronik af Kirsten Rask i Politiken 5. september 1999. Hovedbudskabet i kronikken var at brugen af det danske sprog nu ikke kan blive mere skødesløs og lemfældig, og at vi derfor må pålægge os selv og hinanden 10 dogmer for dansk. De aftrykkes ordret her:

Dogme 1–5

»Alt dette kan samles til det følgende forslag til ti dogmer for dansk – vi kunne kalde det Dogme 99 eller det sproglige kyskhedsløfte. Nogle dogmer gælder for talesproget, andre for skriftsproget, og andre igen for begge dele, og de henvender sig til alle professionelle sprogbrugere:

1. Alle ord udtales på dansk. Fremmed- og låneord bliver til danske ord når de udtales på dansk. *Trend* udtales altså med dansk 'r'; *unik* med dansk u- og *koncern* rimer på *intern*. Ihærdige sprogrensere kan gå så vidt som at

udtale *ok* på dansk, altså *okå* i stedet for *øvkæj*.

2. Alle ord bøjes på dansk. Dansk har ikke nogen flertalsendelse der hedder *-s*. Derfor er danske flertalsbøjninger bedst, fx *en trend, flere trender, et slogan/flere sloganer, en supporter/flere supportere; en workshop/flere workshopper; et job/flere job; et interview/flere interview*.

3. Respekt for vokalerne. Vokalerne udtales distinkt så der er forskel på *rode* og *rude*, *jager* og *jæger*, *ret* og *rat*, *si* og *se*, *special* og *speciel*.

4. Stavelserne skal stå rent. Stavelserne foldes helt ud. Det hedder *vurde-re* (ikke *vudere*), *kirurg* (ikke *kirug*); *sælje* (ikke *sælle*) og *fra*, ikke *fa*.

5. Staverreglerne følges. Dansk har stor og god tradition for ordbøger, der bliver opdateret løbende. Ord- og håndbøger bruges mindst tre gange dagligt. Blandt andet skrives alle sammensætninger i ét ord på dansk, det vil sige ord hvor førsteleddet er et substantiv (navneord) eller verbum (udsagnsord), fx *akvarelmaling*, *dametaske*, *cafetærte*, *elastikspring*, *ærtesuppe*, *erhvervsleder*, *tilbudsavis*, *danse-skole*, *løbesko*, *heppekor*.

Dogme 6–10

6. Tilbage til grammatikken. Grundlaget for skrivhåndværket er grammatikken, læren om de bærende elementer. Grammatiske fejl er plat.

7. Hyperkorrekthed er forbudt. Hyperkorrektheder er tegn på sproglig stivhed som bunder i et forsøg på at

tale finere end man magter. Det er »snobbefejl« som ... *blandt de der optræder*... (i stedet for ... *blandt dem der* ...; ... *for Lone og jeg*... (i stedet for ... *for Lone og mig*...); *designgruppen går ind for enkelthed* (i stedet for *enkelthed*); *bekræftige* (i stedet for *bekræfte*); *prøv at mærk forskellen* (i stedet for *prøv at mærke*).

8. Ind med danske nyskabelser - ud med engelske. Nye begreber der indføres i dansk, skal have danske betegnelser. Og hvis vi i forvejen har danske ord for begrebet, er engelske afløsererent blær. Det gælder ord som *nyhedsbrev* (ud med *newsletter*); *problemknuser* (ud med *troubleshooter*); *hold* (ud med *team*); *enhed/afdeling* (ud med *unit*); *piskesmæld* (ud med *whiplash*); *specialgruppe* (ud med *task force*).

9. Slip sætningerne løs. Det er forbudt at tælle ordene mellem punktummerne og antallet af ord på over seks bogstaver, for det er at begå vold mod det naturlige sprog. Lad sætningerne flyde frit og have den længde der passer sig for dem hver især. Korthed har aldrig været en kvalitet i sig selv, men variation er en dyd.

10. Hold klassiske talemåder i hævd. Talemåder og ordsprog er en stærk kulturarv. De viser hvordan vi har tænkt og talt i tidligere tider. Gamle udtryk og ordformer kan leve videre som små øer i form af faste talemåder, fx *et gran (fnug) salt*; *fra årle (tidlig) morgen*; *under gråd og tænders gnidsel (den lyd der fremkommer når hårde ting gnider mod hinanden)*; *dronningen leve (optativ (ønskeform))*. Ældre litteratur er også god at blive klog af. Bøger og hjemmesider er bedst på dansk.«

Her hører citatet fra Kirsten Rasks kronik op.

Jeg er vågnet op

Jeg er lykkelig for at jeg har hørt det glædelige budskab som er åbenbaret for mig. »Vågn op!« (Watch Tower) blev der sagt på vågnedansk, og her er jeg, vågen og rustet til kamp (fit for fight) til den store afgørelsens time, kysk som en jomfru og stærk som tungmetal (Heavy Metal). Jeg holder de fem første bud, et for et:

1. Alle ord udtales på dansk: Jeg er begyndt åbent at *flirte*, som andre unge med pigen *Birte*; da jeg fra en gammel støvet *roman*, tog mig et nyt og friskt *slogan*, langt borte fra den store *hob*, på mit velbetalte *job*, var det som at *storks-hoppe*, at være med til nogle *workshoppe*, hvor vi midt i *vinter-Kiev*, fik et *fashionabelt interview*, og i *varieté-Am*, -erika, så et ægte *orkester-team*.

2. Alle ord bøjes på dansk: Et af mine bedste *sloganer* er at vi skal vi have *newslettene*, *task forcer* og *troubleshootere*, på vores bedste *teamer*, og dem der går med *sliper* og *jeaner*, må ikke lave *joker* eller frække *gagge*.

3. Respekt for vokalerne: Jeg har sendt et brev til *Bill*, om hvad det er jeg gerne *vil*, sende ham 3-4 *pund*, mel så han bliver rigtig *sund*, efter bien stak sin *brod*, ind i mandens venstre *fod*, så ikke han går hen og *dør*, hjemme bag sin egen *dør*.

4. Stavelserne skal stå rent: For arbejde i 20 *dage*, fik jeg så min sølle *gage*, men tiden blev lidt *monoton*, når den gik på den *facon*, i mine smukke *barokvaser* skjulte jeg mine *cognacer*, og appelsinerne var *mange*, skønt de alle var *orange*.

5. Stavereglerne følges (sammensætninger skrives i et ord hvis de findes i ordbogen): *Aluminium er et meget let-metal. Organisationerne har for stormagt. Han er sig sin skyldbevidst. Han*

fik på et gartneriarbejde til 80 kr. i timen. Den plantageejer han ikke. Hvor mange rørlægger arbejderne om ugen?

De sidste fem regler er af en anden karakter, og dem kan jeg ikke følge så legende let og behændigt som de fem første. Men glæd jer med mig over mit uskyldige sprog; aldrig har det stået så rent og purt. Jeg er også gået over til klovnedansk.

Slogans

Som man kan se, virker de fem første påbud (for det er de jo i realiteten) ikke ganske efter hensigten. Problemet kan illustreres ved forslaget om *sloganer*. Efter regel 1 skal man udtale den første vokal *o* som i *kilo*, og ikke *ou* som i *tog(vogn)*, og efter regel 2 skal det bøjes i flertal med *-er*. Disse to regler griber imidlertid ind i reglerne om tryk og stød; normalt har flerstavellesord der kun indeholder ét betydningselement (morfem), tryk på første stavelse, men ikke hvis den er kort og der i ordet også er en lang der kan der få trykket, fx *li'noleum*, *ro'man*.

Hvis *slogan* udtales så det rimer på *tog-Jan*, falder trykket på første stavelse, som er lang. Men hvis *o*'et udtales som i *kilo*, bliver det antageligt kort, og trykket må flytte over på anden stavelse, som så må gøres lang og have stød, så *slogan* rimer på *roman*. Man kan også gøre *o*'et langt, men så får det stød, så *slogan* rimer på (*derfor*) *slog han*. Og hvis man vælger denne udtale (hvad jeg ikke har hørt nogen gøre), må flertal nødvendigvis blive *sloganer*.

Man ser at man slipper helt udenom alle disse overvejelser hvis man vælger flertalsformen *slogans* så det rimer på *tog-Jans*. Det er også tilladt efter retskrivningsordbogen. Problemet med

dogme 1 og 2 er at de er formuleret alt for generelt. Hvilke endelser ord skal og kan tage, afhænger af mange andre ting end af om de kommer fra engelsk eller ej. Og alle reglerne i sproget hænger sammen, således at en ændring på et område, fx flertalsendelserne, griber ind i andre regler, fx tryk og stødregler, således at resultaterne ikke er stabile eller regelmæssige. Kirsten Rask viser da også at man ikke kan følge et princip for alle retskrivningsspørgsmål, og at forskellige retskrivningsprincipper uvægerligt modsiger hinanden. Sproget er mere komplekst end som så, og overforsimplede regler gør mere skade end gavn.

Dør en dør?

Det er også en fuldstændig umulig opgave at overholde regel 3 om respekt for vokalerne. På det dansk jeg taler, er der for de korte vokaler systematisk uoverensstemmelse mellem lyd og bogstav, som det fremgår af følgende skemaer: (på side 6).

Desuden mangler vi faktisk et bogstav på dansk, nemlig *ö* som kunne bruges til at skelne mellem *så ikke han går hen og dør*, *hjemme bag sin egen dör*.

Man kan nu spørge hvad det vil sige at have respekt for vokalerne. Skal vi have respekt for vokalbogstavet og tvinge udtalen ind således at *lyng* rimer på *lyn-g(nist)*, *begge* på *tigge*, og *rør* på *mør*, eller skal vi respektere vokallydene og ændre vores retskrivning til *løng* og *bægge* og indføre bogstavet *ö*? På andre dialekter og sociolekter end min ligger grænserne mellem vokalerne andre steder end hos mig, og hvem har så ret til at få den bedste overensstemmelse mellem tale og skrift? Igen er problemet med dogmet at det er alt for generelt formuleret. Sproget har

Bogstav	i		e		æ	a	
Eksempel	<i>si</i>	<i>til</i>	<i>te</i>	<i>begge</i>	<i>ægge</i>	<i>Hansen</i>	<i>Larsen</i>
Lyd	i		e		æ	a	α

Bogstav	y		ø	
Eksempel	<i>sy</i>	<i>lyng</i>	<i>øl</i>	<i>krøl</i>
Lyd	y		ø	ö

Bogstav	u		o		å
Eksempel	<i>nu</i>	<i>sund</i>	<i>ond</i>	<i>odder</i>	<i>råd(hus)</i>
Lyd	u		o		å

regler, men de er meget mere mangfoldige end at en vokal er en vokal og dermed basta. Man kan slet ikke formulere regler om vokalerne generelt, og hvis man gør det, er det værre end ingenting.

Lyd og skrift

Dansk har en forholdsvis dårlig samsvareghed mellem lyd og bogstav. Det skyldes antageligt at dansk har været ortografisk reguleret af konservative sprogfolk i ca. 500 år, nemlig fra de første bibeloversættelser efter Reformationen og til i dag. Samtidig har dansk rigsmålsudtale udviklet sig i forholdsvist hurtigt tempo, sammenlignet med vore nabsprog. Vore dages islændinge kan, med lidt træning, læse de 800 år gamle islandske sagaer, mens ingen nutidig dansker, uden særlig uddannelse, kan læse de 800 år gamle danske landskabslove. Dansk udvikler sig hurtigere end mange andre sprog.

Sprog der udvikler sig langsommere (islandsk), sprog hvis skriftsprog først

er reguleret sent (finsk), og sprog der reguleres af mindre konservativt indstillede sprogfolk (norsk), har bedre overensstemmelse mellem lyd og skrift end vi har på dansk. Derfor er betingelserne for at optage fremmed ordstof helt forskellige på forskellige sprog, og man kan ikke umiddelbart sammenligne hvordan man gør, eller overtage hinandens sprogpolitik. Danmark har jo fx ikke været undertrykt af Norge gennem 500 år, og det er et problem for vores sprog.

Sprogfolkene, de skriftkloge, er som regel mere konservative, end den ungdom der igennem 1000 år igen og igen har ændret sproget. Det skyldes helt naturligt at de skriftkloge har sat sig ind i sprogets grammatik, bruger tid på at læse ældre tekster og bruger skriftsproget mere end andre. Det skyldes nok også at skriftsproget altid har været magthavernes redskab, mens oprørerne mere har brugt talesproget. Centralisme kræver skriftsprog, talesprog kræver decentralisering. Tale-

sproget er det første sprog, skriftsproget er andetsproget.

Man kan derfor ikke forfægte nogen dogmatik om forholdet mellem tale og skrift uden at være den forlængede arm for magthaverne eller den bøjede arm for oprørerne. Kisten Rask har tydeligvis valgt side.

Ord deling

Et helt anderledes problem udgør ord-delingen. Den foregår på dansk ganske fornuftigt og fuldstændig regelbundet for alle mennesker. Reglen er blot ikke beskrevet i dogme 5 ovenfor. For det første findes der andre sammensætninger end dem med substantiver og verber som første led: *letmetal*, *stormagt*. For det andet skal man ikke slå op alfabetisk under ordene i Retskrivningsordbogen, men systematisk under reglerne; og reglen er ganske klar:

18.1 I ÉT ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med hovedtryk (stærkt tryk) på det første led og bitryk (svagere tryk) på det andet, skrives forbindelsen i ét ord: *havestol*, *hvidtøl*, *kæmpehøj*, *landevej*, *medbestemmelse*, *senildement*, *statsansat*, *'sursød*, *systemanalyse*, *teaterforestilling*, *underskrive*.

18.2 I FLERE ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med lige stærkt tryk på begge led, skrives den i to (eller flere) ord: *Aluminium er et meget let metal*. (Men: *letmetallet aluminium*). *Organisationerne har for stor magt*. (Men: *stormagten Kina*). *Klokken var halv syv*. (Men: *Flasken var halvtom*).

Man kan tilføje det semantiske kriterium at en sammensætning kun angiver at ét begreb indgår i udsagnet, mens to

ord angiver to begreber; hvis man siger: *Han glemte sin adressebog*, siger man kun at han har glemt bogen, ikke at han har glemt adresserne. Men hvis man siger *Han glemte hendes adresse, bog og fyldepen*, så har han både glemt adressen og bogen.

Ord delingsfejl

Når der faktisk laves mange ordde-lingsfejl i sammensætninger, både i skolerne, til eksaminerne, i aviserne og især på skilte og i annoncer, hænger det givetvis sammen med forholdene på engelsk. Her hedder det *address book*, *alarm clock*, *baby-sitter*, *bank account*, *cover-up*, *frying pan*, *musical instrument* svarende til dansk: *adresse-bog*, *vækkeur*, *babysitter*, *bankkonto*, *mørklægning*, *stegepande*, *musikinstrument*. De to (eller flere) orddele i engelske sammensætninger udgør i enhver grammatisk forstand ét ord til-sammen; der kan ikke komme noget imellem dem, det er kun andetledet der kan bøjes i flertal, og adjektiver og artikler skal stå før førsteledet. Eng-lænderne har – antagelig fordi de ikke har nogen faste regler om enten tryktab eller ikke tryktab i sammensætninger – ikke fundet ud af at blanktegn kun bruges til at adskille ord, og ikke til også at adskille dele af ord.

De fejl man ser så hyppigt nu, nemlig *adresse bog*, *vække ur*, *baby sitter*, *bank konto*, *mørk lægning*, *stege pande* og *musik instrument*, eller den som Kirsten Rask har fundet i et stormagasin: *fad øl: 35 kr*, kan kun skyldes påvirkning fra engelsk. I min skoletid i 50'erne og 60'erne var det en helt utænkelig fejl – der var ingen der drømte om at begå den. I dag er det en af topscorerne i studentereksamensstil-lene.

Denne overvældende tendens til ord-

sammensætning på engelsk manér viser meget godt hvad det er for kræfter der driver anglicificeringen af dansk; det kan jo nemlig ikke have noget med sproglig smidighed eller skærpelse af tanken at gøre. Den engelske måde er uhensigtsmæssig, upraktisk og pladskrævende, så det kan ikke være for at udtrykke sine tanker bedre at folk laver den slags fejl. Det kan kun være for at virke som om man er med på moden, på forkant med situationen og hører til de smukke, de rige og de mægtige. Det har kun med ambition og magt at gøre, ikke med tanker og kommunikation overhovedet.

De sidste dogmer

To af dogmerne er nærmest skadelige; de lyder: 6. *Tilbage til grammatikken.* 7. *Hyperkorrekthed er forbudt.* Problemet ved dem er at de ikke angiver nogen måde at forholde sig på, så længe de ikke siger hvilke grammatiske regler man skal tilbage til, men blot forudsætter at vi har forladt den. Det er ikke givet at alle mennesker følger den samme grammatik, hverken i forskellige egne af landet eller forskellige dele af byen. Og det er endnu mere usandsynligt at nogen skulle have forladt deres grammatiske regler. Dogmerne er rent møveri, dvs. pådutning af falske forudsætninger, som kun har til hensigt at give usikre sprogbrugere dårlig samvittighed.

Hyperkorrektionerne er særligt interessante; de er jo nemlig udelukkende produkter af (velmenende) sprogfolks forsøg på at regulere sprogbrugen i samfundet. Folk siger ikke den slags for at snobbe, for der er ingen der synes at dansklærere eller Dansk Sprognævn er nogen det er værd at snobbe for; de gør det for at prøve at gøre hvad sprogrevsere som Kirsten

Rask siger de skal. Folk siger jo kun *blandt de der optræder* fordi de af deres dansklærer eller andre har fået at vide at de ikke må sige: *dem der optræder, skal ikke betale*. Frasen er blevet siddende i øret, men ikke reglen, som har været at *de* bruges når ordet optræder som subjekt, og *dem* i alle andre tilfælde. Fejlen kommer altså af at dansklæreren har påtalt fejlen uden at forklare reglen i tilstrækkelig grad. Og det er netop sådanne uforklarede (og uforklarlige?) og derfor uforståelige regler de 10 dogmer er eksempler på.

8. Ind med danske nyskabelser – ud med engelske

Det kan man ikke være uenig i, men det er måske en sandhed med modifikation. Det er ikke ualmindeligt at se en annonce efter *Teammedarbejder til Teamet for Voksne med særlige behov*, og lidt komisk er det at renovationsselskabet i Århus hedder *MiljøTeam Århus*. Men det er da egentlig værre at ordet *team* i dette tilfælde er misbrugt, for der er tale om et ganske almindeligt selskab med bestyrelse, direktør og ansatte, og slet ikke om en gruppe eller et hold.

Og der er vel også stillingsbetegnelser som det ikke kan betale sig at oversætte, fx annoncerer DTU efter ansøgere til et *ph.d.-projekt i MEMS packaging og silicium wafer bonding*. Skal det også oversættes? Jeg tror jeg vil foretrække ikke at skulle belemres med at kende et ord med den betydning.

Nogle begreber har det bedst med at have en international betegnelse. Man kan fx overveje om det ikke var en bjørnetjeneste H. C. Ørsted gjorde de danske skolebørn da han indførte de danske ord *ilt*, *brint* og *kvælstof* i stedet

for de internationale *oxygen*, *hydrogen* og *nitrogen*. Det havde været meget lettere at forstå kemiens system med de internationale betegnelser. Som det er nu skal vi lære to forskellige ord for det samme for at forstå sammenhænge. Det er ikke altid bedre at skifte et godt udenlandsk ord ud med en dårlig dansk oversættelse.

Man må, når man taler om ordlån mellem sprogene, nok også se på sagen i et lidt større tidsperspektiv end de sidste 10-20 år. De udenlandske ord der er kommet for at blive, ændrer sig på de første 50-100 år til at være umiskendeligt danske, og dem der ikke gør det, forsvinder efter et årti eller to som døgnfluer ved solnedgang.

Ordet *skippe* er et godt eksempel; det har vi lånt fra engelsk i 70'erne i betydningen »springe noget over i en tekst eller en dagsorden«. Det er anden gang vi låner det, for vi har også lånt det 100 år tidligere i betydningen »springe over et tov der svinges rundt«, og det er det der er blevet til *sjippe*. Men englænderne har i 1300-tallet lånt det fra nordiske *skopa*, i betydningen hoppe eller løbe. Englænderne har således blot opbevaret ordet for os indtil vi syntes vi fik brug for det igen.

Dovnedansk

Den eneste trussel der for øjeblikket er mod det danske sprog, er at vi holder op med at tale det. For et stykke tid siden sad jeg i et udvalg der skulle vurdere 28 ansøgere til en professorstilling på universitetet. De 20 af ansøgerne var udlændinge, og i det fem personer store bedømmelsesudvalg var de tre af udenlandsk herkomst. Stillingsopslaget var på engelsk (for at man skulle få ansøgere fra udlandet) og alle ansøgerne skulle, efter bekendtgørelsen om bedømmelser, have hele den

endelige indstilling tilsendt for eventuelt at kunne klage over den.

Vi gjorde det i udvalget at vi hver skrev om 5-6 ansøgere, en på svensk, en på engelsk og tre på dansk. Formanden oversatte så de udenlandske indstillinger til dansk, og vi redigerede hele indstillingen om alle 28 ansøgere på dansk. Derefter blev indstillingen oversat til engelsk så alle ansøgere kunne læse den.

Og det gik der mange timers arbejde med. Det havde jo været meget lettere, og sparet staten for temmelig store udgifter, hvis vi bare havde skrevet vores indstilling på engelsk fra begyndelsen af. Vi skrev faktisk, når vi regner oversættelserne med, 66 bedømmelser om de 28 ansøgere, alene med det formål at tale dansk, og vedblive at tale dansk.

Det er sådan de ræsonnerer i store internationale koncerner: hvorfor skulle de gå over åen efter vand; alle der har brug for at læse sådanne papirer, kan jo alligevel læse engelsk, så hvorfor spille al den tid på at oversætte frem og tilbage. Derfor er hele arbejdspladser gået over til engelsk. Engelsk er ganske simpelt den moderne form for dovnedansk.

Dansk i EU

Den næste arbejdsplads hvor det sker er antagelig EU. For øjeblikket oversættes der ad 110 veje mellem 11 forskellige sprog, og det er meget store summer der bruges på disse oversættelser, som foretages af tusindvis af oversættere i to store Babelstårne i Luxembourg og Bryssel. Oversættelserne er som regel af en sådan kvalitet at politikerne hellere bruger den engelske eller franske udgave af et dokument; så hvorfor oversætte? Politikerne bliver jo også meget bedre forstået hvis de taler

engelsk. Bare der kommer fire nye sprog med i EU, skal antallet af Babelstårne fordobles; oversættelsesvejene bliver 210. Det synes de danske skatteborgere næppe vi har råd til, så der er derfor ikke tvivl om at dansk inden EU's udvidelse bliver afskaffet som officielt sprog.

Den alvorligste trussel mod dansk sprog er derfor ikke om vi låner et par døgnflueord fra engelsk, men at store danske arbejdspladser går over til at tale engelsk fordi det er alt for besvær-

ligt og dyrt at oversætte, blot for at opretholde dansk. Det forlyder at flere internationale danske virksomheder (Lego og Novo Nordisk) er gået over til engelsk, og når universiteterne og EU også gør det, så ender det med at der er områder af samfundslivet vi ikke kan tale om på dansk. Vi bliver en nation af dobbelt halvsprogede, der kun kan tale om nogle emner på dansk i familien, og kun om andre emner på engelsk på arbejdspladsen, men ikke omvendt. That is the problem.

*Ole Togeby, f. 1947
professor i dansk sprog*

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 164,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

Stine Kjær
Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86, 2300 København S

Hvorfor bruger de unge *engelsk* når de taler *dansk*?

Normalt forbinder vi det at bruge fremmedsprog med kommunikationsbehov. Man er tvunget til at bruge fremmedsproget, fordi samtalepartnere ellers ikke ville forstå hvad man sagde, og vice versa. Men den typiske brug af engelsk blandt unge danskere sker når de indfletter engelske ord, vendinger, ja endog hele sætninger i en i øvrigt dansk samtale, som de fører med hinanden, uden at der er udlændinge til stede. Sprogforskerne kalder fænomenet 'kodeskift' eller 'kodeveksel'. Mange engelske ord der optræder i kodeveksel er éngangsforekomster, men dem der optræder tit på denne måde kan blive 'hængende' i det danske sprog som nye ord. Kodeveksel er dermed en af de måder hvorpå der sker gradvise forandringer i sproget.

Et eksempel på kodeveksel finder vi i et interview i *Information* d. 4. februar 1999 med den danske science-fiction-forfatter Erwin Neutsky-Wulff, som interviewes af journalisten Karen Syberg. Her er et udpluk af forfatterens replikker (fremhævelserne er Karen Sybergs):

- Og hvis folk ikke tidligere har været interesseret i politik, er det så så usandsynligt, at de falder tilbage til deres okkulte *old ways*?
- Rune var højreorienteret ... før jeg skabte *Fakten*, mens jeg også var rød i 1992, da *no one else was*.
- (KS: 'Det lyder ikke så sundt!') Nej, men det var *the only way*.

-(KS: 'Kan du godt lide at holde hof?') *I hate it!*

-(KS: 'Hvorfor har du så gjort det?') Det var *the only way to get the job done*.

- Selv om det også var *a pain in the ass* for mig selv ...

Der er ingen tvivl om at Karen Syberg i disse fremhævelser har gengivet et karakteristisk træk ved Neutsky-Wulffs talesprog. Og så er Neutsky-Wulff endda ikke helt ung (han er født i 1949). Almindeligvis er det yngre mennesker der kodeveksler mellem dansk og engelsk på denne måde. Hvorfor gør de det?

De fleste mener nok at svaret skal findes i skolen. De unge får en god uddannelse i dagens Danmark bedre end de ældres var – og fremmedsproget engelsk fylder meget på skemaet. Når de unge efter skoletid taler med hinanden om de rockorkestre, science-fiction-film eller computerspil som optager dem, og som for størstedelens vedkommende stammer fra USA, er det derfor nemt at (komme til at) bruge de originale engelske ord og vendinger.

Denne opfattelse er naturligvis smigrende for en der, som mig selv, arbejder i uddannelsessystemet, og for hvem det er et levebrød at bidrage til at forbedre engelskuddannelsen i Danmark. Men den er kun delvis rigtig. En god engelskuddannelse forklarer kun hvorfor de unge er *i stand* til at tale

engelsk – ikke hvorfor de faktisk gør det i konkrete situationer.

Et spørgsmål om identitet

En nyligt afsluttet undersøgelse på Roskilde Universitetscenter med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd har beskæftiget sig med dette spørgsmål (se litteraturhenvi- sningen efter artiklen). Undersøgelsen har også set på hvorledes danskerne oplever og forholder sig til det engelske sprogs tilstedeværelse i den danske hverdag. Den omfatter dels en statistisk analyse af et spørgeskemamateriale indsamlet af Socialforskningsinstituttet hos et repræsentativt udsnit af den danske befolkning, dels en etnografisk analyse (i samarbejde med Institut for Social Udvikling) af interview med centrale udøvere af nogle af de mest markante af de anglo-amerikanske ungdomskulturer i Danmark: hiphoppere, computernørder, rock- og dødsmetalmusikere, foruden (for en lidt ældre gruppes vedkommende) radioamatører.

Målet har især været at beskrive forbindelsen mellem livsstil, identitet og brugen af engelsk. Ungdomsgrupperne repræsenterer anglo-amerikanske subkulturer, som hver er en variant af en international ophavskultur med rødder i den engelsksprogede verden, og i hvilke det engelske sprog derfor har en central rolle i aktiviteterne.

Det er et grundprincip for forholdet mellem sprog og samfund at sproget ikke blot er et meddelelsesmiddel. Sprogets form og udtale er også en del af den enkelte sprogbrugers identitet. Ingen af os kan bruge sproget uden at afgive signaler om hvilke grupper i samfundet vi gerne vil identificeres med (fx geografiske eller sociale, eller aldersgrupper). En tydelig markering af vores sproglige egenart kan også

være et signal om hvilke grupper vi bestemt *ikke* vil identificeres med. I subkulturen er sprogets form derfor blot en lidt mere sofistikeret udgave af rockernes rygmærker og hiphoppernes omvendte kasketter: det er et symbol på de ideer og begreber hvormed subkulturen adskiller sig fra andre subkulturer. Tilsammen udgør symbolerne (den særlige påklædning, musik, sprogbrug) subkulturens specielle 'stil'. For den anglo-amerikanske subkultur er stilen i særlig grad sproglig: brug af engelske ord og udtryk. Samtidig er engelsk et nødvendigt kommunikationssprog, idet den enkelte subkultur tæller for få danske udøvere til at kunne overleve uden personlig kontakt og udveksling med tilsvarende grupper i udlandet, og den enkelte subkulturgruppe bruger megen tid og mange penge til dette formål.

Engelsk som statussymbol

Tilhængernes status i subkulturen er ikke knyttet til deres person, men afhænger af deres 'dannelse', dvs. i hvor høj grad de efterlever subkulturens normer, kender dens begreber og behersker dens stil – herunder brugen af engelsk. Fuld beherskelse giver høj-status. En lavere grad af beherskelse giver lavere status. Brug af subkulturens engelske ord og udtryk bliver dermed et statussymbol, men dette gælder ikke bare det ordforråd der er specifikt for den enkelte subkultur – *selve det at kodeskifte* til engelsk får symbolsk værdi. Hermed kunne vi have en forklaring på hvorfor en subkulturel hovedfigur som den okkultistiske science-fiction-forfatter Neutzsky-Wulff taler som han gør i interviewet ovenfor.

Som stiludtryk markerer brugen af engelsk altså ikke bare subkulturens identitet udadtil, men er også med til at

binde gruppen sammen i en hierarkisk struktur, i hvilken beherskelsen af stilen markerer den enkeltes position og sociale anseelse. I kredsen omkring gruppens kerne er det til en vis grad muligt at *kompensere* for manglende beherskelse af begrebsverdenen ved at mestre stilen. Dette kan give anledning til forstillelse, når den enkelte udøver forsøger at fastholde eller højne sin position ved fx at give sit sprog et særligt markant islæt af engelske ord og udtryk. Herved kan man sige at subkulturen udøver *sproglig disciplinering* af sine udøvere.

Personer som derimod erkender at deres tilknytning til subkulturen er mere overfladisk, og at de dermed har et mere perifert kendskab til dens begrebsverden, er tilbøjelige til at bruge dens sprog, herunder engelsk, mindre konsekvent. Sådanne personer er ofte kvinder.

Engelsk som kønssprog

Subkulturinterviewene tyder på at den kreds hvori den bevidste eller ubevidste 'kamp' om status foregår, så godt som udelukkende består af mænd. Avantgarde-grupperne i den anglo-amerikanske subkultur tæller meget få kvinder, og disse hører typisk til i gruppens periferi. Ofte er de kommet med i gruppen fordi deres fyre (for radioamatørernes vedkommende, deres ægtemænd) var med i forvejen. Dermed er det også mændene der fører an i brugen af engelsk.

Den sproglige disciplinering som den anglo-amerikanske subkultur udøver over for især unge mænd, er en af de væsentligste årsager til det engelske sprogs massive gennemslagskraft nedefra i det danske samfund, hvormed den leverer et af det tyvende århundredes vigtigste bidrag til den forandringspro-

ces som det danske sprog i lighed med alle andre sprog til stadighed undergår. For både 'rigssproget' og dialekterne ændrer sig hele tiden, når sproget løbende tilpasser sig samfundets udvikling. Sprogvidenskaben har påvist at sprogforandringer *i retning bort fra rigssproget* især kan tilskrives den mandlige del af befolkningen, hvori mod kvinderne ofte er de hovedansvarlige når den lokale dialekt ændrer sig *i retning af rigssproget*. De socio-psykologiske kræfter i dette spil kan vi ikke komme nærmere ind på her. Vi kan blot konstatere at brugen af engelsk som en påvirkning af rigsdansk (som det fx viser sig i de mange nye ord af engelsk oprindelse der bliver optaget i Retskrivningsordbogen) ikke overraskende anføres af mænd.

Subkulturen og medierne

Det følger af ovenstående at subkulturudøvere kan være mere eller mindre konsekvente i deres dyrkelse af en bestemt subkultur. Dette betyder på den anden side at de 'mindre seriøse' subkulturudøvere ikke er *bundet* til en bestemt subkultur, idet den ene subkulturelle praksis ikke nødvendigvis udelukker den anden. Faktisk er de fleste unge danskere i større eller mindre grad under påvirkning af flere af de anglo-amerikanske subkulturer samtidig eller ved skiftende lejligheder – hvadenten de skifter mellem at bruge computer, spille techno, gå til hiphopdansen, lytte til rockmusik eller andet. Og selv om den enkelte subkultur er markeret af sit eget ordforråd (der fx i computerkulturen er knyttet til mediets tekniske udvikling), er brugen af engelsk et fælles værdisymbol for alle de anglo-amerikanske subkulturer, ligesom indbyrdes beslægtede subkulturer (fx musikkulturerne) har en stor del af

deres centrale engelske ordforråd tilfælles. Herved er der skabt basis for at brugen af engelsk kan brede sig i hele den danske ungdom og gøre kodeveksel mellem dansk og engelsk til et generelt træk ved ungdomssproget.

Samtidig breder kodeskift til engelsk sig i det dominerende samfunds *medier*, især reklamerne: Ungdommens økonomiske og kulturelle indflydelse på samfundet er betydelig, og for at få ungdommen i tale anvender medierne en sprogbrug som de unge kan identificere sig med. Dette betyder også at det primært er ungdommen der påvirker mediernes sprogbrug, og ikke – som det undertiden hævdes – omvendt. En undtagelse er radio og fjernsyns brug af *engelsksprogede* programmer og film, for så vidt de appellerer til ungdomskulturelle interesser. Det samme gælder de specielle subkulturprodukter (fx computerblade og hiphop-musikprogrammer), hvor forfatteren eller studieværten er en højstatusperson inden for subkulturen.

Derimod har de hyppige anglicismer på den brede danske medieflade, der især skyldes sjuskede oversættelser af engelsksprogede nyhedstelegrammer, næppe i sig selv nogen indflydelse på læsernes sprogbrug, idet de socio-psykologiske forudsætninger for at nogen skulle efterligne disse tilfældige udslag af journalistens arbejdsbetingelser ikke er til stede.

Mellem undergrund og 'mainstream'

Subkulturen er også i bredere forstand med til at ændre det dominerende samfund. Som udgangspunkt er de anglo-amerikanske subkulturer undergrundskulturer, dvs. de er i opposition til den dominerende samfundsorden. For eksempel er computernørderne sig meget

bevidst at deres subkultur har sit udspring i – og nok stadig i nogen grad hviler på – aktiviteter omkring ulovlig kopiering af software. Computerpartyet (eller *demo*-partyet, som det også hedder) hed tidligere et *copy*-party, men navnet blev ændret fordi det i invitationen (udsendt på internettet) til at deltage i et sådant party lidt for åbenlyst annoncerede med hvad det var, der skulle foregå. Et andet af computerkulturens specialer, repræsenteret af *hackeren*, er også kriminelt. Tilsvarende symboliserer hiphoppernes for store tøj de kriminelle elementer i bevægelsens historie, idet de store buksenumre gør det nemmere at skjule tyvekoster! Dødsmetalkulturen har tydelige fascistiske elementer, osv. osv. Brug af engelsk symboliserer hermed et *fravalg* af dominerende (danske) værdier og et tilvalg af de alternative værdier, undergrunden.

Videre udbredelse

Imidlertid er subkulturen og den dominerende kultur også i et afhængighedsforhold til hinanden, hvorunder både den dominerende kultur og subkulturen undergår forandring. Det dominerende samfunds institutioner kan tjene penge på subkulturen, men i deres økonomiske udnyttelse af subkulturen er disse institutioner også med til at tage den til sig, hvorved de bidrager til deres egen gradvise forandring. Subkulturen på sin side repræsenterer et oprør der i sidste instans går ud på at erobre territorium i den dominerende kultur. Det giver derfor status i subkulturen hvis man i kraft af sin subkulturelle ekspertise har opnået en position i det dominerende samfund, hvilket sker når undergrundskunstnere fx ansættes af medierne eller (andre) kommercielle selskaber i forbindelse med lancering

af ny mode, ny musik, ny dans eller andre kunstarter. I computerkulturen sker det når computernorden fx bliver ansat i en edb-virksomhed.

Samtidig får subkulturen adgang til status også i den dominerende kultur, men med denne status sker der en uskadeliggørelse af subkulturen – den bliver mondæn. Herved er der adgang til at dens stilelementer – ikke mindst de sproglige – kan blive værdisymboler også for bredere og ældre kredse i befolkningen.

Eksemplet fra computerkulturen forklarer desuden hvorledes presset fra engelsk bliver særlig stort når mediet (computeren) på én gang er genstand for en af de mest udbredte subkulturer, samtidig med at det massivt promoveres ovenfra, hvor computerekspertise på alle niveauer i samfundet er forbundet med jobstatus, og hvor engelsk også på den led er et værdisymbol og ikke blot et redskab.

'Livsstil' og holdninger til engelsk

Spørgeskemaundersøgelsen viser at den altdominerende fremmedsprogsmodel som danske skoleelever udsættes for i engelskundervisningen, er den såkaldte 'britiske' model, eller 'britisk-engelsk'. Dens konkurrent i den store verden, 'amerikansk-engelsk', er undertiden repræsenteret i det undervisningsmateriale læreren har brugt, men kun en forsvindende lille del af danske skoleelever kommer nogensinde ud for en engelsklærer der taler amerikansk-engelsk, endsige systematisk undervisning i amerikansk-engelsk. Under 3% af befolkningen har været på længerevarende ophold i USA eller Canada, og et overvældende flertal mener i øvrigt at skolens engelskundervisning fortsat bør være baseret på britisk-engelsk.

På denne baggrund er det bemærkelsesværdigt at så mange som 33% af de personer som kan høre forskel på de to engelskvarianter, erklærer at de i øvrigt 'bedst kan lide' amerikansk-engelsk! Sagt på en anden måde foretrækker hver tredje voksne dansker en anden engelskvariant *uden for klasseværelset* (amerikansk-engelsk) end den han/hun er blevet undervist i *i klasseværelset* (britisk-engelsk). Er det muligt at sandsynliggøre at en sådan 'alternativ' præference stammer fra den anglo-amerikanske subkulturelle påvirkning?

For at kunne besvare dette spørgsmål indeholdt spørgeskemaet også en række spørgsmål om folks fritidsinteresser, med særlig fokus på anglo-amerikanske subkulturelle aktiviteter.

Svaret er bekræftende: For det første er der en generel tendens til at orientering mod USA er hyppigst hos yngre personer, især mænd, hvorimod orientering mod Storbritannien er karakteristisk for lidt ældre personer, især kvinder – som tidligere nævnt er de anglo-amerikanske subkulturer domineret af yngre mænd. For det andet, og mest interessant, er der en statistisk signifikant sammenhæng mellem det 'bedst at kunne lide amerikansk-engelsk' og det at have interesse for rock- hiphop- country- og popmusik, foruden computerspil. Til sammenligning hænger orientering mod britisk-engelsk sammen med interesse for klassisk musik, golf og ridning!

Hermed har vi ikke blot fået en vis bekræftelse på sammenhængen mellem anglo-amerikansk ungdomskultur og den engelske indflydelse på dansk 'nedefra' (i modsætning til 'ovenfra' gennem uddannelsesinstitutionerne). Vi kan også konstatere at engelsk spiller en større og større rolle *uden for klasseværelset* i det danske samfund,

hvorved det begynder at ligne et 'andetsprog' snarere end blot et 'fremmedsprog': ikke bare har det funktioner som kommunikationssprog inden for veldefinerede domæner som computerkommunikation, forskning, international handel og flytrafik, men orientering mod hhv. den ene eller den anden *variant* af engelsk markerer forskellig *livsstil* i den brede danske befolkning!

Sprogforandringsprocessen

Undersøgelsen har beskrevet de mekanismer der ligger bag en igangværende sprogforandringsproces: det engelske sprogs indflydelse på dansk. Set i lyset af den samfundsorienterede sprogvidenskab er det klart at disse mekanismer repræsenterer så stærke kræfter i den brede befolkning, at de ikke lader sig bremse af nogen ovenfra kommende sprogpolitik udløst af bekymring for det danske sprog – med mindre man da vælger helt at isolere Danmark fra den amerikanske kulturelle indflydelse, hvilket naturligvis ikke er realistisk.

Spørgeskemaresultaterne viser desuden at kun hver fjerde dansker opfatter tilstedeværelsen af det engelske sprog som en trussel mod det danske.

De få bekymrede må så trøste sig med at sprogforandring foregår uafbrudt i alle sprog til alle tider, og at dansk i tidens løb har været under større påvirkning af tysk end det i dag er af engelsk. Sprogforandring sker endog i lande hvor en kulturel elite fejlagtigt tror at den ved at forbyde engelsk i skriftsproget kan styre udviklingen i befolkningens talesprog!

De fleste sprogforandringsprocesser bliver vi først opmærksom på (om overhovedet) længe efter de er slået igennem – fx når vi lytter til sproget på film der har nogle år på bagen. I mel-

lemtiden oplever vi så de tilfældige udslag af en igangværende sprogforandringsproces som 'fejl' og 'sjusk' – i alt fald hvis vi er blevet for gamle til selv at deltage i den, og det bliver vi senest omkring 30-årsalderen. Når vi når de 60 år, har vi fra sidelinjen måttet opleve at den ene unge generation efter den anden har lavet 'sjusk' – og indført 'unødige' engelske ord – i 'vores' sprog, som hos os selv er forblevet uforandret i 30 år, og som derfor nu er symbolet på det 'oprindelige' og 'uforfalskede'!

Derfor kan sprogforandring studeres i forskellen mellem de unges og de ældres sprogbrug. Og derfor bliver brugen af engelsk også til et symbol på generationskløften.

*Bent Preisler, f. 1945
professor i engelsk
på Roskilde Universitetscenter,
forfatter til bogen
»Danskerne og det engelske sprog«
Roskilde Universitetsforlag, 1999.*

De hemmelige regler

For nogle år siden traf jeg en ældre mand, civilingeniør var han, og på en eller anden måde kom vi til at tale om sprog. Under samtalen røbede han at han hele sit liv havde fulgt en regel som sagde at man aldrig måtte begynde med *da* efter punktum.

Han indrømmede at denne regel havde været til nogen gene for ham gennem hele livet, men da han var et ordentligt og pligtopfyldende menneske, havde han repekteret og overholdt reglen.

Det er tænkeligt at hans dansklærer har forbudt ham at skrive *fordi* efter punktum – det har der engang været en vis mening i – og så er han kommet til at forveksle *fordi* med det andet årsagsbindeord *da*.

Det ser ud til at der er en del af den slags uofficielle og meningsløse sprogregler i omløb. Og grunden til at de kan leve videre gennem generationer, må være at folk ikke bliver opdraget til at ræsonnere over meningen med forskrifterne.

Her kommer der nogle eksempler på den slags irrationelle regler.

Jeg som det første ord

Mange har lært at man ikke må begynde et brev med ordet *jeg*, heller ikke når det er det der falder naturligst. Begrundelsen er – hvis der er nogen – at det er ubeskedent og påtrængende at begynde med sig selv.

Så må man prøve at snyde på forskellig måde. En af metoderne er at begynde med det lange og brovtende

ord *undertegnede*, som om det skulle være mindre selvoptaget end det lille beskedne *jeg*.

Man kan også sørge for at brevets første ord er et som ikke er forbudt: *Idet jeg takker for...* Men hvis det er uhøfligt at have *jeg* på første plads, så kan det ikke hjælpe meget at sætte det på anden plads.

Og af en eller anden grund er det ikke forkert at det sidste brevmodtageren ser, det er afsenders fulde navn med adresse og postdistrikt. Det er da mindst lige så påtrængende.

☞ Begynd bare dine breve med *jeg* (eller *vi*) hvis det er det naturlige.

Og efter punktum

Igen en fuldstændig meningsløs regel. Når man kan have bindeordene *men* og *eller* og *da* efter punktum, hvorfor så ikke *og*?

Der er oven i købet de bedst tænkelige forbilleder, nemlig Bibelen: *I begyndelsen skabte Gud himmelen og jorden. Og jorden var øde om tom, og der var mørke over verdensdybet* (1931-oversættelsen).

Talesproget har et betydelig større *og*-forbrug end skriftsproget. Og hvis skoleelever overfører dette træk til deres skriftlige arbejder, så skal læreren naturligvis gribe ind. Men fuldstændig at forbyde *og* efter punktum, det er primitiv og opgivende pædagogik.

☞ Brug roligt *og* efter punktum, men

overdriv det ikke! Overdriv i det hele taget ingenting!

Sp-, st-, sk-

»Sp-, st-, sk- aldrig skilles må« er dansk retskrivnings klareste formulering og mest meningsløse regel. Den blev da heldigvis også afskaffet for næsten et halvt århundrede siden, i 1955. Adskillige orddelingsprogrammer, stavekontroller og selv undervisningsmaterialer har ikke registreret reglens afskaffelse, og jeg må desværre endnu engang beskyldte en del dansk-lærere for ikke at du til deres embede.

☞ *Sp-, st-, sk-* gerne skilles må!

Fordi at

Denne regel er en af de bedst kendte og mest vitale af alle meningsløse forskrifter. Det oprindelige, som vi kender det fra oldnordisk, er *fordi at* (*fyrir því at*), og sådan sagde vikingerne når de talte ordentligt. Ingen havde noget imod *fordi at* før engang i anden halvdel af forrige århundrede, og mange af vores allerbedste og mest forbilledlige forfattere og skribenter har skrevet, og formentlig også sagt, *fordi at* – ikke hver gang, men når rytmen kaldte på det.

Gennem hele den danske sproghistorie har *at* været en mulighed bag ved bisætningens bindeord: *hvis at...*, *når at...*, *mens at...*, *som om at...*, *selvom at...* osv. I løbet af 1800-tallet ser det ud til at det ekstra *at* bliver et dialektalt og folkeligt træk, og derfor var man nødt til at vedtage at det var en sprogfejl. Men når *hvis at...*, *når at...*, *hvem at...*, *som at...* er forkert, så må *fordi at* jo også være det. Og således gik det til at *fordi at* mistede sin sociale anseelse.

☞ Der er ingen der har autoritet til at

forbyde *fordi at*, og det er jo slet ikke et retskrivningsspørgsmål. Men vil man undgå vrøvl med aggressive pedanter, er det en god ide at nøjes med *fordi*.

Man – et dårligt ord

Det er der nogle der har lært. Begrundelsen skal være at *man* er vagt og upræcist, man får ikke at vide hvem det drejer sig om.

Nej, og det er netop lige argumentet for med sindsro at bruge *man*. Ordet *man* bruges nemlig når man vil udtale sig om hvad der gælder generelt og det netop er pointen at det ikke meddeles hvem det drejer sig om: *i klart vejr kan man se helt til Samsø; man skal ikke kaste med sten når man bor i et glashus; skal man have billet for at komme med?*

Det er derimod rimeligt at kritisere brugen af *man* når det kun bruges i stedet for noget som ikke er generelt, men bare betyder 'jeg', 'du/I', 'vi', 'konto-ret': *man skal derfor gøre opmærksom på at...*; *man anmodes om at låse døren når lokalet forlades*. Det er forkrampet og uærligt.

Der er flere grunde til at *du* i betydningen 'man' har bredt sig uhyggeligt i de senere år. En af dem kunne være at der har været drevet hetz mod det gode og nyttige ord *man*.

☞ Hvis man mener 'man', skal man skrive og sige *man*.

Taprere, modnere, ædlere

Det ser ud til at der er dansk-lærere der i fuldt alvor har lært deres elever at til-lægsord der ender på *-er*, *-en*, *-el*, ikke må gradbøjes med endelse. Det skal altså være *mere tapper*, *mere moden*, *mere ædel*.

En sådan regel har aldrig eksisteret på lovlig vis. Den er vistnok forsvundet nu, men den har tidligere været doceret. Så her tror jeg ikke vi skal beskyldte praktiserende dansklærere for vranglære. Noget andet er at gradbøjning med endelse synes at være truet. Man læser og hører *mere fast, mest billig, mere let, mest dygtig* osv. i stedet for *fastere, billigere, lettere, dygtigere*.

☞ Lad os vise os tapre og modnere end de der forsmår den ædle gamle gradbøjning.

Åbn, handl, klistr, fængsl!

Man danner bydemåde af et verbum ved at fjerne det *e* som er endelsen i navnemåde: *læse – læs! hente – hent! digitalisere – digitaliser!*

Det giver automatisk bydemåder som *fodr, ordn, hamstr*, som ser sære ud fordi de ender på konsonantgrupper der ellers ikke findes i dansk. Eleverne får at vide at disse former ikke eksisterer idet det er umuligt at udtale dem! Men det er det ikke. Prøv selv! De udtales som om de havde et *e* med i konsonantgruppen: *foder, orden, hamster, handel* osv.

Der er her tale om en konflikt mellem to stærke principper. Det ene drejer sig om hvordan man danner en bydemåde; det andet om hvilke konsonantforbindelser der kan afslutte et dansk ord. Ligegyldigt hvilket princip man lader gælde, får vi noget der ikke er helt tilfredsstillende.

☞ Retskrivningsordbogen accepterer de sære bydemåder (§ 30.2). Men man kunne jo også formulere sig ud af problemet. Det kan faktisk altid lade sig gøre: *åbn døren > luk døren op; fodr ikke dyrene > lad være med at fodre*

dyrene; ordn dine papirer > se at få orden på dine papirer. Og så videre.

Som der

Henførende bisætninger med *som der* er efterhånden almindelige i talesproget: *de cykler som der står uden for stativerne, bliver fjernet*. Der kan ikke argumenteres imod dem ad rent sproglig vej, men i skrift falder de unægtelig uden for rigssprogsnormen, så man kan ikke bebrejde lærerne hvis de advarer deres elever mod at skrive *som der*.

Problemet er bare at det alle dage har været fuldt korrekt at skrive *som der* i visse forbindelser. Nemlig når der er et *der* i den tilsvarende hovedsætning. Når det hedder *der har altid været besvær med denne elev*, så er det korrekt at skrive, og sige: *denne, elev som der altid har været besvær med*. Og på samme måde: *dette er den samme bog som der var diskussion om sidste år*. I visse tilfælde skal man skrive *som der* for overhovedet at være korrekt: *... principper som ikke er omhandlet i grundloven, og som der er knap så massiv opbakning bag*.

☞ Skriv og sig bare *som der* når det er fuldt korrekt.

Komma foran og

Kommasætning i vore dages dansk er så kaotisk at det som regel ikke er til at se hvilke principper og regler folk følger. Men der er nogle ganske få som kan sætte komma korrekt, og hos nogle af dem kan man konstatere en fejltype som må skyldes at de følger en gal regel. Det er f.eks. ret almindeligt i visse dagblades kronikker, men om det er forfatterens eller redaktionens tegnsætning, kan man ikke vide.

Fejlen består i at man ikke sætter komma mellem to hovedsætninger der

forbindes med og: *Solen strålede fra en skyfri himmel og fuglene sang af fuld hals. Den interessante og velskrevne bog gav mig lyst til at møde dens forfatter og jeg blev modtaget med wiensk gæstfrihed.* En regel der forbyder komma i sådanne forbindelser, har aldrig eksisteret for dansk, men nok for tysk. Der må imidlertid være mange dansklærere der tror at reglen findes og skal følges – ellers ville fejlen ikke kunne gå igen fra generation til generation.

☞ Der skal altid komma eller et andet tegn mellem to hovedsætninger, uanset hvordan hovedsætning nummer to indledes, og uanset om man sætter kryds- og bolle-komma eller bruger det nye komma.

Tal

»Tal under ti skrives med bogstaver, tal over ni skrives med tal.« Det er en regel som mange har lært, og den praktiseres med bevidstløs principfasthed i det meste af dagspressen. Det giver helt urimelige forbindelser som: *Museet er åbent ni–16; børn fra otte til 12 år; ...sælges med tysk moms på mellem syv og 15 pct.* Reglen er hjemmelavet, og ingen kan være forpligtet over for den.

☞ Tal som hører nøje sammen i teksten, skal skrives efter samme princip: *Museet er åbent 9–16* eller *Museet er åbent ni til seksten.*

Sprog og bevidsthed

Sprog er et såkaldt lavbevidst fænomen. Når det fungerer godt skriftlig og mundtligt, lægger vi ikke mærke til det, og opmærksomhed om sproget forstyrrer ikke opmærksomheden om den sag der meddeles. Når fremstillingen

derimod bliver uklar, ukorrekt, selvmodsigende eller stilistisk frastødende, maser sproget sig på og forstyrrer både afsender og modtagere. Sproget skal helst gemme sig og bare passe sit arbejde.

Det er af den grund det er så vanskeligt at tænke over sprog og ræsonnere over dets funktion. Når man har lært de ord man har brug for, at stave og at få ordene til at hænge sammen, behøver man ikke at tænke mere over det. Derfor ønsker man sig mekaniske regler, som fritager en for at tage stilling. Og derfor er man ukritisk over for sære og tilfældige regler som ikke har nogen mening og kun er til besvær.

Og derfor kan de anonyme og hemmelige regler overleve den ene generation efter den anden.

Erik Hansen, f. 1931
dansklærer
ved Københavns Universitet

Sproglig tolerance på engelsk

Måske skal stadig flere danskere tale og læse engelsk. Måske fortsætter vi med at låne engelske ord i nogle år endnu. Én ting er sikker: jo mere engelsk vi taler og lytter til, desto større sproglig tolerance må vi have. For det er jo ikke bare os danskere, der har engelsk som fremmedsprog; det har de også i alle andre dele af verden, hvor de er optaget af at internationalisere sig.

Så kravet til den sproglige fleksibilitet er uendelig meget større, når vi taler engelsk, end når vi taler dansk. Hvis vi virkelig kommer til at tale og skrive engelsk sådan for alvor – og ikke bare som staffage på et grundfast dansk – så får vi brug for en sproglig tolerance, som får accepten af prinsesse Alexandra og hendes franske svigerfars danske, mayonnaise-krigen og det ny komma til at ligne et støvfug på Ordbog over det Danske Sprog. Opgaven til alle de engelsktalende danskere bliver at kunne forstå de dårligt talendes intentioner uden tøven og uden hverken at korrigere eller trække på smilebåndet.

Det er bedst at være beredt. Så her er et lynkursus. De fleste af eksemplerne er fundet via Internettet.

Stop her! Der er opgaver på bagsiden, som kan være gode at prøve kræfter med, før man læser videre og ser løsningerne på de følgende sider. Engelsklærere kan jo bede deres elever om at korrigere det engelske til en passende Oxford-udgave.

Ord og vendinger

I en elevator på et parisisk hotel står der: *Please leave your values at the front desk*. Vær venlig at efterlade Deres værdier i receptionen. Det skulle have været *valuables* (værdigenstande). Men når man først har afført sig sine værdiforestillinger, kan man sikkert også mere uhildet suge de ægte franske værdier til sig. Man kan fx tage imod tilbudet i en tøjforretning om *dresses for street walking*, kjoler til at trække på gaden i. Jo, præpositionerne står rigtigt.

Så er det måske et bedre tilbud, når man uden for et skræderi i Hong Kong annoncerer med, at *Ladies may have a fit upstairs*, kvinder kan få et (fx hysterisk) tilfælde ovenpå. Et pasmål kan man sikkert også få taget ved samme lejlighed.

På menukortet i en schweitzisk restaurant lover man: »*Our wines leave you nothing to hope for*«. Vore vine lader alt håb ude. Det skulle have været *wish* i stedet for *hope*. Forskellen mellem de to ord er vel ikke så stor, men effekten er betydelig – med mindre man læser, hvad de mener på restauranten, og ikke holder sig for krampagtigt til, hvad de skriver.

I et hotel i Acapulco garanterer de: *The manager has personally passed all the water served here*. Inspektøren har personligt ladet al vandet, som serveres her. De, som stadig kan deres skoleengelsk, kender også udtrykket *to pass* noget, som betyder at lade det gå videre. Den betydning er selvfølgelig også

uheldig i restauranteksemplet, men knapt så underholdende. Meningen er vel, at inspektøren selv har *kontrolleret* al vandet, hvordan man så ellers gør det.

Ved elevatoren på et hotel i Bukarest står der: *The lift is being fixed for the next day. During that time we regret that you will be unbearable.* Liften er under reparation til den følgende dag. I den tid beklager vi, at De vil være ubærlig.

Fra en japansk folder om brug af air-condition i et hotelværelse er dette citat hentet: *Cooler and Heater: If you want just condition of warm in your room, please control yourself.* Kølere og varmere: Hvis De ønsker kun indstilling varme i Deres værelse, venligst behersk Dem. Bortset fra de andre sproglige gebrækkeligheder, så har den skrivende ved et uheld ramt den faste vending *to control oneself*, der betyder at beherske sig, ikke at man selv kan indstille varmen, som det vel var ideen.

Og når vi nu er ved selvbeherskelsen, så kender et jugoslavisk hotel til mere pikant service, når de annoncerer: *The flattening of underwear with pleasure is the job of the chambermaid.* Strygning af undertøj med fornøjelse er stuepigens arbejde.

Men i sammenligning hermed har de japanske stuepiger noget mere alsidige opgaver. På et japansk hotelværelse står der: *You are invited to take advantage of the chambermaid.* De er velkommen at udnytte stuepigens. Det lyder frækt.

Så er de som bekendt mere påholdende i Norge. I en norsk restaurant: *Ladies are requested not to have children in the bar.* Damer anmodes om ikke at få børn i baren. Måske er der ikke nogen jordemoder på vagt.

I Danmark fornægter vikingernes

brutale råstyrke sig ikke. Et billetkontor i lufthavnen i Kastrup oplyser: *We take your bags and send them in all directions.* Vi tager deres tasker og sender dem i alle retninger. Ideen er selvfølgelig, at man både tager imod baggage og sender overalt. Men sådan kan det gå, når man slår *overalt* op i ordbogen og finder *on all sides* og *in every direction* og så laver en elegant kombination.

Værst er vel tilbudet i en skræderbutik på Rhodos: *Order your summers suit. Because is big rush we will execute customers in strict rotation.* Bestil Deres sommer's tøj. På grund er stor travlhed henretter vi kunderne i fast rækkefølge. Igen er det kun et enkelt ord, der virkelig får fatale følger for betydningen.

Men englænderne kan skam også selv. På et dametoilet på University of Sussex findes et skilt: NO SANITY BIN IN THIS TOILET. Ingen spand til forstanden på dette toilet. Der er ikke langt fra *sanity* til *sanitary* (hygiejne), men så er der i hvert fald ikke risiko for at efterlade sine fulde fem dér, som min engelske ledsager fattet bemærkede. Men hun har også mange års træning i sproglig imødekommenhed.

Når de sjældne ord er finest

Så er de i virkeligheden mere diskret engelske i Østrig, hvor der på et skisportshotel står: *Not to perambulate the corridors during the hours of repose in the boots of ascension.* Ikke at vandre om i gangene under hviletiden i opstignings- eller himmelfærdsstøvler. Et forbud mod at gå i vandre- eller klatrestøvler efter fx kl. 20 er åbenbart for enkelt.

I en annonce for en tandlæge i Hong Kong lyder det: *Teeth extracted by the latest Methodists*, tænder trækkes ud af

de seneste metodister. Hvis *metoder* lyder lidt fladt, så er *metodister* da bedre. Det er næsten ligesom med *problem* og *problematikken*.

Når fremmedsproget tager magten fra tanken

Når man er optaget af at udtrykke sig på et fremmedsprog, er det ikke altid, man får checket meningen. Så kan udtrykket blive så knapt, at det får en mening, der ikke var meningen. Her er nogle eksempler på det.

I en hotelreception i Athen står der: *Visitors are expected to complain at the office between the hours of 9 and 11 A.M. daily.* Gæsterne forventes at klage ved kontoret mellem klokken 9 og 11 dagligt.

Samme problem med sammensmeltning af to ideer i samme sætning har de ved receptionen i et hotel i Moskva over for et russisk ortodokst kloster: *You are welcome to visit the cemetery where famous Russian and Soviet composers, artists, and writers are buried daily except Thursday.* De er velkomne til at besøge kirkegården, hvor berømte russiske komponister, kunstnere og forfattere begravnes dagligt undtagen torsdag.

Men også englændere kan være så optaget af at fastholde et bestemt (positivt) udtryk, så de ikke opdager det underlige i deres ytring. På et hotel i Kenilworth, en lille engelsk flække, stod dette skilt på skranken i receptionen: *We apologise for any inconvenience during our current improvement programme.* Vi beklager eventuelle ulemper under vores igangværende forbedringsplan. Kvalitetsudvikling ville det sikkert hedde i den lidt større og mere moderne naboby. Det havde måske været mere rammende at beklage støjen og rodet fra den igangværende om-

bygning; men det havde nok ikke lydt så indbydende.

I et renseri i Bangkok har de ikke været opmærksomme på en anden betydning end den, de mente at udtrykke: *Drop your trousers here for best results.* Smid bukserne her for bedste resultater.

I zoo i Budapest står der: *Please do not feed the animals. If you have any suitable food, give it to the guard on duty.* Vær venlig ikke at fodre dyrene. Hvis De har noget egnet mad, giv det til parkbetjenten. Der er ikke noget formelt i vejen med det sproglige udtryk her. Det er det iboende spørgsmål om parkbetjentens fodertilstand, der lurar.

Her er en hård nød for selv den mest imødekommende. Ved en elevator i Leipzig står der advarende: *Do not enter lift backwards, and only when lit up.* Gå ikke baglæns ind i elevatoren, og kun når oplyst (tændt). Hvordan den elevatorrejsende skal bære sig ad med at lyse, kommer sig måske ikke så nøje. Men hvad der egentlig menes, er ikke let at gennemskue. Måske drejer det sig om, at man skal gardere sig mod at falde i elevatorskakten. Måske er det en elevator med separat indgang og udgang, hvor en lampe ved indgangen fortæller, hvornår man må gå ind. Mulighederne er flere.

I det hele taget lader elevatorbetjening at være en sproglig udfordring. Dette skilt er fra en elevator i Beograd: *To move the cabin, push button for wishing floor. If the cabin should enter more persons, each one should press a number of wishing floor. Driving is then going alphabetically by national order.* For at flytte hytten tryk knap for ønskende etage. Hvis hytten skulle gå ind i flere personer, skal hver enkelt trykke et tal for ønskende etage. Kørslen foregår da alfabetisk efter nationa-

litet. Det lyder mere avanceret end sandsynligt. Mit gæt er, at det er efter statslig befaling (by national order), at elevatoren først kører til 1. etage, derefter til 2. etage osv., uanset hvem der kom først, og hvilke forbindelser de har til samfundets top.

Så er dette skilt i en læges klinik i Rom næsten ikke til at misforstå: *Specialist in women and other diseases*. Specialist i kvinder og andre sygdomme. Så kort blev det sagt; men det var heller ikke meningen.

Japansk høflighed er velkendt. Men på et hotelværelse i Tokyo slår den alligevel nye rekorder: *It is forbidden to steal hotel towels please. If you are not a person to do such a thing is please not to read notis*. Det er forbudt at stjæle hotelhåndklæder venligst. Hvis De ikke er en person, som kunne gøre sådan noget, er venlig ikke at læse opslaj. Sikkeret uden at kende Kurt Gödel, Ole Tøgeby eller andre af de selvreferende udsagns mestre har det japanske hotelpersonale frembragt en påmindelse, som er så undseelig, at den slet ikke forventes læst af dem, der er ikke har brug for den.

Med al ønskelig tydelighed

Det er svært på et fremmedsprog at sikre sig, at modtageren virkelig forstår, hvad man siger. Men af bare skræk for ikke at udtrykke sig tydeligt nok kan man også komme til at gå i den modsatte grøft. Det er fx sket på et skilt i Schwarzwald i Tyskland: *It is strictly forbidden on our black forest campingsite that people of different sex, for instance, men and women, live together in one tent unless they are married with each other for that purpose*. Det er strengt forbudt på vores campingplads her i skoven, at mennesker af forskelligt køn, for eksempel

mænd og kvinder, lever sammen i ét telt, medmindre de er gift med hinanden med det formål.

De er tilsyneladende lige så seksualforskrækkede i Zürich, eller måske er de helt løsslupne? På et hotel minder man forsigtigt om sømmelig opførsel: *Because of the impropriety of entertaining guests of the opposite sex in the bedroom, it is suggested that the lobby is used for that purpose*. På grund af det upassende i at underholde (eller forlyste) gæster af det modsatte køn i soveværelset, foreslås det, at vestibulen bruges til det formål.

I en brochure fra et biludlejningsfirma i Tokyo står der: *When passenger of foot heave in sight, tootle the horn. Trumpet him melodiously at first, but if he still obstacles your passage then tootle him with vigor*. Når fodpassager dukker op, småtrut i hornet. Trut melodisk til ham i begyndelsen, men hvis han stadig hindringer Deres vej igennem, så trut energisk ad ham. Japansk forekommer at kunne være et meget poetisk sprog. Firmaet kan i hvert fald ikke beskyldes for at give en overfladisk instruktion i bilens sikkerhedsudstyr.

De gode viljer

To skilte ved indgangen til en forretning på Mallorca annoncerer: *English well speaking* (engelsk godt taler), *Here speaking American* (her taling amerikansk).

Det kræver to gode viljer at samtale på fremmedsprog. Ikke alene skal den fremmede (fx danskeren i den korporate afdeling) være villig til at forsøge sig på et fremmedsprog, men den indfødte (fx kineseren i Singapore) skal også være villig til at forsøge at forstå danskerens engelske brokker.

Carsten Elbro

Sprogets rigdom

I sin bog »Halvdelen af natten« (1997) har Peter Seeberg et lille prosastykke, han kalder »Udbredt nedbør«, og det begynder med, at en dreng ved et venteskur på landevejen hører de ældre mennesker, der skal med bussen, tale sammen. En mand siger med et blik på himlen: »Hvis jeg ikke tager fejl, så får vi udbredt nedbør«. Sådan et udtryk har Sigurd kun hørt i radioen. »Det var da også pokker til udtryk«. Senere i stykket står der: »Det regner, det regner landregn«.

Læseren kan ikke blive helt klar på, om det sidste er fortællerens eller drengens udtryk, men historien melder heller ikke noget om, at manden kan have ledsaget sin bemærkning med et lille smil, der kunne røbe, at han var sig bevidst at have brugt meteorologens sprogbrug fra radioen. Hvis ikke det er tilfældet, er hans egen naturlige udtryksmåde blevet ødelagt, kvalt af et sprog, han måske betragter som finere eller rigtigere end sit eget.

I den store danske ordbog nævnes der to muligheder for den, der ikke – som manden ved læskuret – vil tale meteorologsprog: »landregn«, der går på regnens geografiske udstrækning til hele eller en stor del af landet, og »dagregn«, som angiver den tidsmæssige varighed. Det første ord er nok på vej ud og dør sammen med dialekterne.

Drengen forholder sig med god grund afvisende. Helt anderledes glædeligt har Søren Kierkegaard det med, hvad der når hans ører på de daglige uundværlige spadsereture i det lille

Kongens København inden for de snævre volde. »Stadier paa Livets Vej« har et »Slutningsord«, hvori Kierkegaard lader sit alter ego, Frater Taciturnus, gå i rette med dem, der mener, at København er en lille og kedelig by. Han erklærer, at han er »glad ved tilværelsen, glad ved den lille verden, der er min omgivelse«. Det er sørgeligt, hvis mange går glip af, hvad der ikke koster noget og dog er den rigeste nydelse, nemlig det, man kan lære af enhver i »tilfældets berøring«, som han kalder det: »hvad man forgæves har søgt oplysning om i bøger, det går der pludseligen et lys op over ved at høre en tjenestepige samtale med en anden tjenestepige, et udtryk, man forgæves har villet pine ud af sin egen hjerne, forgæves søgt i ordbøger, selv i Videnskabernes, det hører man i forbigående: en landsoldat siger det, og han drømmer ikke om, hvilken rigmand han er«. Beruset af »sprogets vidunderlige gave« fortsætter digterfilosoffen sin lovsang til modersmålet, og det bliver hans smukkeste og kendteste retoriske mestestykke.

Kierkegaard har ikke været alene om at nyde den sproglige rigdom i det folkelige københavnske gadeliv, derom vidner hans samtidige, tegneren Fritz Jürgensen, der har afluret tjenestepiger og gadedrenge mange replikker, som ledsager hans tegninger.

Sprogets rigdom i tal

Sprogets rigdom kommer kun til en vis grad frem i de forskellige ordbøger.

Kierkegaard nævner Videnskabernes Selskabs, som var den mest omfattende på hans tid. Ordbogen blev påbegyndt i 1793, men først afsluttet i 1905. Ingen ordbog har dog hele sproget med. Hvis et ord fra talesproget ikke er blevet skriftligt nedfældet, har det ikke før i vore dage haft store chancer for at komme med.

Den store danske ordbog med sine 27 bind behandler sproget fra ca. 1700 og til ca. 1950. Der er derfor hårdt brug for den ordbog, som er undervejs og skal dække det sidste halve århundrede, som sprogligt har været særdeles rigt.

Hvor mange ord det enkelte sprog har, er der ingen, der ved. Ord opstår og dør hver eneste dag. Hvis store lande kan fremvise store ordbøger, hænger det naturligt sammen med, at der er flere til at skabe sproget. Men ordbøgernes omfang er måske endnu mere afhængig af de økonomiske midler, der stilles til rådighed for det tidskrævende arbejde.

Et spørgsmål om stil

En kvantitativ betragtning af sproglig rigdom er i det hele taget forkert. Det kommer tydeligt frem, hvis man sammenligner de to dramatikere Shakespeare og Racine. Racines ordforråd er på ca. 1400 ord og dermed et godt stykke under 1/10 del af Shakespeares 15.000. Forklaringen på den store afstand er, at der består en modsætning mellem den engelske renæssances og den franske klassicismes stilidealer og dermed mellem Shakespeares brogede og svulmende billedsprog og Racines enkle og udsøgte ordvalg i en sublim diktion. Men det er urimeligt at spørge, hvad der er bedst. Enhver har selvfølgelig ret til at foretrække det ene frem for det andet.

Dronningens dilemma

Konstruktørerne af krydsogtværsoPGA-ver omgås undertiden lidt for løsagtigt med de synonyme, som er deres arbejdsmateriale. I modsætning til dem vejer forfattere og især lyrikere ordene på en guldvægt. Synonymer defineres som ensbetydende eller næsten ensbetydende ord. I sprogvidenskaben vil man sige, at synonymer her samme denotation, grundbetydning, men forskellig konnotation, bibetydning. Det er de forskellige bibetydninger, der er associationsfremkaldende og derved skaber en fint nuanceret sprogverden, som spiller en stor rolle, ikke alene i lyrikken, men også i dagligdagens sprog. For et par år siden faldt det nogle for brystet, at Margrethe II, der ellers taler så pænt – og da også har fået en sprogpris – talte om sit »job« som dronning. Havde hun set efter i den store danske ordbog, ville det have givet stof til eftertanke. Det pågældende bind er fra 1927 og siger dermed ikke noget afgørende om, hvordan ordet opfattes i dag. Ordbogen kan oplyse, at »job« først er kommet ind i sproget i dette århundredes begyndelse og altså ikke hører til de ædle, gamle ord. Kuriøst nok for en nutidsbetragtning anføres det, at det bruges spøgefuldt og især om et ringere eller midlertidigt arbejde. Lidt af det sidste kan endnu hænge ved det i den ældre generations ører, for bionterne kan have et langt efterliv. Men hvad skulle dronningen da have sagt? Mit »arbejde« havde måske været for meget på linje med alle andres, mit »virke« lidt for usædvanligt og højtideligt, mit »kald« for religiøst og mit »embede« eller min »bestilling« ville også lyde forkert om det at være dronning. Muligvis havde mit »hverv« været det bedste, fordi hun har overtaget en rolle som er blevet pålagt hende i kraft af

hendes fødsel. Sprogets rigdom kan virkelig gøre det vanskeligt at træffe det rigtige valg.

Synonymerne

I strengeste forstand findes der næppe ret mange ord, der ved at have helt samme betydning uden videre kan udskiftes med hinanden. Sådanne ord vil heller ikke udgøre nogen sproglig rigdom, men snarere være overflødige. Et af de sjældne eksempler på ægte synonymer findes i de latinske og danske betegnelser som fx *substantiv* – *navneord*, *verbum* – *udsagnsord* osv. Det har kun været til besvær i skolerne, at man ikke har holdt sig til den ene af mulighederne. Ellers er synonymerne nok værd at holde fast i. Verbet »*lugte*« trænges i dag stærkt tilbage af »*dufte*«, paradoksalt nok i en tid, hvor man netop dyrker det sanselige. Men vi har brug for begge ord.

På samme måde erobrer »*snakke*« mere og mere af et område, som »*tale*« tidligere havde, så man kan udmærket forestille sig følgende situation: Professorens har holdt en forelæsning, hvor han i en gennemtænkt form har fremlagt resultater fra sin forskning, og en studerende henvender sig derefter til ham og siger: »De snakkede om, at...« Verbet »*snakke*« er et udmærket ord til sit rette brug, men med den tone af undertiden sorgløs jævnhed, der gør, at det også indgår i »*snaksom*« og »*snakkesalig*«, har det ikke meget at skaffe med professorens stringente sprog.

Man røber sin holdning ved sit ordvalg: Når en mand chevaleresk holder døren for en kvinde, kan det betegnes som »*altmodisch*«, hvis man ser på det med en vis øm overbærenhed med tidligere tiders skik. Det kan også vurderes som en forældet adfærd, man tager af-

stand fra og kalder for slet og ret »*gammeldags*« for dermed at sige, at tiderne nu engang skifter og omgangsformerne med dem.

Tiden går ikke sporløst hen over ordenes valør: Ved en præsentation virker »*min hustru*« nu efter de flestes mening for højtideligt, når sprogudviklingen går mod det mere jævne »*min kone*«.

Om man vil kalde noget komisk, man har oplevet »*morsomt*«, »*sjovt*« eller »*skægt*« afhænger i nogen grad af den talendes alder, og det kan forklares ud fra ordenes historie. »*Morsom*« er langt det ældste, kendt gennem århundreder. Den fine sprogiagttagelse Knud Hjortø skriver i 1918 om det interessante navneord »*sjov*«, der på det tidspunkt må anerkendes, når det bliver brugt som tillægsord. Hvor nyt det endnu var med den funktion, fremgår af, at Hjortø nævner, at grad- og kønsbøjningen af ordet »især hører hjemme i barnesproget, men det er godt på vej til at trænge ind i de voksnes sprog«. (Fra ordenes samfund). Tillægsordet »*skæg*« stammer på lignende måde fra navneordet og har nok sin forklaring i det falske skæg, man kan optræde med ved fastelavn og karneval. Det noteres i den store danske ordbog først fra omkring 1920 og betegnes endnu i 1940 – det år blev det pågældende bind trykt – som vulgært og især københavnsk. En ældre konservativ sprogbruger af i dag vil stadig holde sig fra det.

Ser man på de to ord »*bedstemor*« og »*mormor*«, har det sidste tiden for sig, måske på grund af den større præcision. Det går på kun en person, mens den kortere levealder før i tiden gjorde, at der sjældnere var to at vælge mellem. Desuden giver »*bedstemor*« associationer i retning af kakkelovnskrog, mørkning og strikkestrømper, mens nutidens kvinder har fuld fart på i karrieren, når de bliver

bedstemødre. Kun som kollektiv betegnelse er ordet stadig nødvendigt.

Ords længde kan være nok til at give nedsættende eller forstærkende klang: »evig« og »evindelig«, »kedelig« og »kedsommelig«. »Tendens«, som vi har fra tysk, får en gammeldags klang, når hele påvirkningen af sproget i dag hovedsageligt kommer fra amerikansk, og så må det naturligvis hedde »trend«. En sproglig opmærksomhed af ny art gør sig gældende, når det drejer sig om valget mellem »neger« og »sort« under indtryk af den amerikanske politiske korrekthed.

Det er langt fra altid, at der bliver øst af den sproglige rigdom. Klicheerne breder sig med lynets hast gennem massemedierne. De interviewede mener således meget tit, at de har fået stillet et godt spørgsmål, men det er ikke altid godt, snarere ubesvarligt. Et oprindeligt udmærket udtryk bliver nemt slidt op ved voldsom brug, som det eksempelvis er sket, når »livet er for kort« til både dit og dat. Mediesproget ved efterhånden slet ikke, at man kan blive vred. Alle »raser«. I mange sammenhænge lyder det komisk med denne vilde overdri- velse.

Huller i sproget

I digteren Aarestrups papirer kan man side op og side ned finde ordsamlinger som: »hvidt, bleghvidt, mælkehvidt, snehvidt, kridhvidt, liljehvidt, sølvhvidt, alabasterhvidt, svanehvidt, hvidagtig ... blåt, lyseblåt, himmelblåt, blegblåt, stenkulsblåt, mørkeblåt, sorteblåt, hvid- blåt, violblåt...«. Og således går det vi- dere med andre farver og helt andre om- råder.

Der skal nok findes lyrikelskere, der bliver lettere foragede over at den far- veglade digter her afslører en høj grad af bevidsthed om sine sproglige virke-

midler. Alt skal efter manges mening være spontant og inspireret. Ikke desto- mindre indgår der også en håndværks- mæssig kunnen i ordets kunst. Aare- strup sætter de mange farver på sin ord- palet for – når det bliver aktuelt – at kunne finde den tilstræbte præcise nu- ance. Digterens notater demonstrerer den overvældende rigdom på nuancer og associationer, som sproget rummer ved et så enkelt middel som at sætte to selvstændige ord sammen, der så bliver til et nyt tredje. Sammensætninger kan på den måde berige sproget i et så utro- ligt omfang, at ingen ordbog alene af den grund kan have alt med.

Stillet over for denne rigdom kan det lyde mærkeligt, hvis man spørger, om der alligevel ikke skulle være mangler i sproget, ja ligefrem huller, fordi man med det forhåndenværende ordforråd er afskåret fra at udtrykke, hvad man øn- sker.

Digtere, men også videnskabsmænd og andre – fx oversættere – med et særligt intenst og kærligt forhold til sproget, vil ret ofte stå over for et hul i sproget, som de så selv med større eller mindre held udfylder. Ordbogsforfatter- ren von Aphelen har således i midten af 1700-tallet dannet ordene »kærtegn«, »naturstridig« og en del andre. Bagge- sen er i samme århundrede mester for nye ord som »indsnævrelse«, »bedøve«, »nutid«, »overblik« m.fl. Man undrer sig uvilkårligt over, hvordan det var mu- ligt at klare sig uden disse ord.

Undertiden kan det være en lang og vanskelig proces at få et sprogligt hul fyldt ud. Maske kan det tænkes at gå til på følgende måde: Ved et forældremøde bruger en skoleinspektør spøgefuldt ud- trykket »en forælder«, idet han samti- digt undskylder det. Tilhørerne ler god- modigt ad denne pudsig nydannelse. Man er trods alt på en skole med dens

korrekthedskrav. Da skoleinspektøren havde succes med sin spøg, gentager han den i en række år, så man overraskes ikke mer og lader være med at le. Efterhånden dukker ordet op på skrift. Her markerer man en vis distance til ordet ved til at begynde med at sætte det med anførelsestegn. Mange skilsmisser, flere og flere enlige mødre og fædre og stressede forældre, der ikke behøver at optræde parvis – hele denne samfundsudvikling bevirker, at der bliver mere og mere brug for det nu ikke mere helt så nye ord. Efter årtiers brug får det så om-sider officiel anerkendelse ved at blive optaget i Retskrivningsordbogen i 1986, og det udløser ingen majonæsekrig. En skønne dag bliver det måske endda brugt i lovsproget.

Udtrykket »en personale« brugt om et enkelt medlem af et personale, vil efter al sandsynlighed have en lang vej foran sig, inden det har en chance for at blive anerkendt.

Åbne og lukkede ordklasser

Derimod er det gået hurtigt med en delvis anerkendelse af »forkvinde«. En stærk kvindebevægelse har stået bag, som i den kønspolitiske kamp ikke har ladet sig kue af forsøg på latterliggørelse.

Ligebehandlingsloven af 1978 nedlagde forbud mod kønsbestemte jobannoncer. Indtil da havde man affundet sig med, at stedordet »han« stod for begge køn. Den kluntede skræstregsløsning »han/hun« eller »m/k« er ikke tilfredsstillende. Derfor er det blevet foreslået at indføre et nyt stedord, som skulle gælde for begge køn, fx »høn«. Lige så velmotiveret forslaget er til at lukke dette vitterlige hul i sproget, lige så umuligt er det at komme igennem med det. Her støder man nemlig på den eneste grænse, som findes for sproglig

nydannelse. Der kan ubegrænset dannes nye navneord, tillægsord og udsagnsord, som derfor af amerikanske grammatikere er blevet kaldt de åbne ordklasser, mens de øvrige ordklasser, der ikke omfatter mange ord, kaldes lukkede. Selv om der kun findes et meget begrænset antal stedord, forholdsord og bindeord, bruges de til gengæld overordentligt meget, da de med deres mere abstrakte karakter har en vigtig funktion i sproget.

Sprogene i sproget

En klog jurist beklagede, at han som dommer skulle dømme mennesker, hvis sprog han ikke fuldt forstod, med alt hvad det indebærer. Det kan få en til at tænke på Mark Twains groteske skildring af en samtale mellem en præst og en guldgraver i novellen »Begravelse i Nevada«. De to parter går helt fejl af hinanden, fordi de taler hver sit sprog, selv om det for begges vedkommende er amerikansk.

Mens det er almindeligt accepteret, ja i dag ligefrem respekteret, at der i dag eksisterer dansk sprog, som er stedbestemt, nemlig dialekterne, er der straks mindre tolerance, når det gælder det socialt bestemte sprog, som juristen var opmærksom på. Særligt slemt står det til, hvis det stedligt prægede sprog tilhører et lavt socialt miljø som i lavkøbenhavnsk.

I 1866 udgav orientlisten Viggo Fausbøll under pseudonym en ordbog over gadesproget. Fausbøll satte begrænsninger for sit arbejde, idet han udelod, »hvad der hører ind under det liderlige område«. Bogen var tænkt som en advarsel mod det vulgære sprog, som man må overlade til gadedrenge og de grundtvigianere, i hvis smag det falder«. Misbrug af bogen mente forfatteren sikret ved, at de »uartige« ord var trykt med græske bogstaver!

Da Kaj Bom i 1948 og de følgende år udgav bøger om det samme emne, var der åbnet for sluserne til det, som nu ikke længere hed vulgærsprog, men slang. Med sin bramfri frodige fantasi har det i stigende grad virket ind på det gængse sprog. Som en drilsk hilsen til de snerpede satte Kaj Bom et citat af Grundtvig på en af sine bøger:

»Mit ord af folkemunden
jeg tog, som jeg det fandt.«

Sproget udfolder sig dog på forskellig måde i sine to hovedformer, tale og skrift. Talesproget kalder forfatteren Hjortø for »den højeste instans«. Det må i hvert fald ifølge sagens natur være først, gå forud for skriften. Man kan på grundtvigiansk maner tale begejstret om det levende ord på bekostning af det døde bogstav, men ingen af sprogformerne kan undværes, da de har hver deres meningsfulde funktion.

Fagsprog

Da en far nok lidt for tidligt ville forklare sin lille datter om naturens mangfoldighed, sagde hun lidt træt: »Hvorfor hedder det ikke bare træer?« Det gør det nu engang ikke, men vi er omgivet af umådeligt meget, vi ikke kender navnet på, hvis man ikke har det som fagområde: planter, insekter, stenarter og meget andet. Har man ikke brug for at tale om det, opdager man ikke engang de snævre grænser for ens sproglige formåen. Men en skønne dag kan man komme ud for at måtte gå den sprogligt besværlige gang til isenkræmmeren eller byggemarkedet efter ... ja, efter hvad?

Alle kender ikke navnet på de talrige små søm, skruer o.l. Og så taler man i al ubestemthed om dimser, dingener, duppeditter eller himstregimser. At lære

et fag er ikke mindst at lære et nyt sprog. Fagsprogenes grænser til dagligdagens er dog ret flydende. En mor sagde til sin lille pige: »Kan du se, pløsen sidder ikke rigtig«. Barnet havde lært, hvad en *pløs* er, nemlig det stykke læder, der sidder under åbningen mellem de sammensnørede stykker af overlæderet på skoen. Men mon ikke der er en del mennesker, der har levet et langt liv med det danske sprog uden at ane, hvad ordet *pløs* står for. Der skal nok også være husejere, der er de lykkeligt uvidende ejere af fx en *skunk* eller en *skotrende*. Men en ubehagelig dag gør skotrenden opmærksom på sin eksistens, da der siver vand fra den ned på loftet, og husejeren lærer et nyt ord.

Særsprog

Blandt særsprogene kan der være grund til særligt at nævne reklamens og lyrikens. I mange henseender er de modsætninger. Reklamesproget har ydet sit bidrag til den sproglige rigdom, men med sin trættende superlativstil og slåen på stortrommen er det ikke uden videre en gevinst. I den senere tid har det udviklet sig mere raffineret, som om det har lært af den klassiske anekdote om byens tre slagtere, der lå næsten side om side i Vestergade. På den førstes skilt stod der: »Verdens bedste spegepølse«. På den næstes kunne man læse, at her fik man »Byens bedste spegepølse«, mens den tredje overtrumfede med, at han førte »Vestergades bedste spegepølse«.

Det lyriske sprog er også forandret. Et traditionelt poetisk vokabularium er forlængst væk, når der ses bort fra salmebogen. Lyrikkens sprog har dog stadig sit sprog, fordi det søger at udtrykke noget, der ikke kan siges i dagligdagens normale.

Særsprog kan blive sært sprog

Der er også særsprog, som ikke bliver bemærket på samme måde som de hidtil nævnte, fordi de lever kort eller tales af et undertiden meget begrænset antal mennesker. De kan knytte sig til et snævert miljø som fx en kostskole, hvor rektoren som af eleverne kaldes »tøren«, dannet af direktøren. Ordene er ofte forbrejninger eller forkortelser af almindelige ord. I »Krig og ånd« (1917) skildrer Helge Rode meget morsomt, hvordan en sommerferieklike skaber sig sit eget kortlivede sprog, og ikke mindst i kraft af det lukker sig næsten fjendtligt over for omverdenen. De udenforstående begriber ikke spor, og det er netop meningen med det ligesom med børns »røversprog«.

Fra guldalderetiden i dansk litteratur er Bakkehussproget velkendt. Det har trukket en tryllering om den litterære salon. På en nøgtern eftertid kan det virke ualmindeligt pjattet og skabagtigt. Går vi til den mindste sociologiske enhed, familien, kan den også have sin egen udtryksmåde. Det er ofte noget

pudsigt fra børnenes tale, man griber, og det kan lyde meget tuttenuttet. H. C. Andersen kom en del i det collinske hjem, som havde sin egen jargon. Et enkelt udtryk derfra er gået over i hans eventyr: »Jomfruen er borte«. Her tales ikke – som man ville tro – om en person, men ordet »jomfru« bruges i overført betydning om det umiddelbare, der er forsvundet. Den store danske ordbog opregner ikke mindre end 18 forskellige anvendelser af ordet, men har ret naturligt ikke denne sjældne med.

Har man fattet lidt af sprogets rigdom, kan det være svært at forlige sig med det gængse udtryk, at den og den »beher-sker sproget« med de bitoner, det har. Mærkeligt nok bruges tilsvarende udtryk på fx tysk, engelsk og russisk. End ikke en sprogprofessor, der livslangt har beskæftiget sig med sit modersmål kan med rette sige, at han behersker det. Dertil er sproget en alt for overvældende størrelse, i sin ubegribelige rigdom.

Jørn Bendix
f. 1910
fhv. gymnasielærer

Engelsk forståenhed

Engelsk tales og skrives også uden for Oxford og Hollywood. Hvis man vil benytte sig af verdenssproget, er man nødt til at udvise en vis imødekommenhed og have en vis sproglig intuition. Her er nogle eksempler at øve sig på. Hvad siges der? Og hvad menes der mon? De rigtig avancerede kan i bedste sprogpædagogiske stil forsøge at lade være med at trække på smilebåndet og i stedet finde et mere passende engelsk udtryk.

Ved elevatoren på et hotel i Bukarest står der: *The lift is being fixed for the next day. During that time we regret that you will be unbearable.*

I en læges kontor i Rom: *Specialist in women and other diseases.*

Uden for et skræderi i Hong Kong: *Ladies may have a fit upstairs.*

I et hotel i Acapulco: *The manager has personally passed all the water served here.*

I en elevator i et parisisk hotel: *Please leave your values at the front desk.*

I en norsk restaurant: *Ladies are requested not to have children in the bar.*

Et billetkontor i lufthavnen i Kastrup: *We take your bags and send them in all directions.*

Et østrisk skisportshotel: *Not to perambulate the corridors during the hours of repose in the boots of ascension.*

Hotellobby i Athen: *Visitors are expected to complain at the office between the hours of 9 and 11 A.M. daily.*

I et hotelværelse i Tokyo: *It is forbidden to steal hotel towels please. If you are not a person to do such a thing is please not to read notis.*

Fra en japansk folder om brug af aircondition i et hotelværelse: *Cooles and Heates: If you want just condition of warm in your room, please control yourself.*

Japansk hotelværelse: *You are invited to take advantage of the chambermaid.*

Skilt i en elevator i Beograd: *To move the cabin, push button for wishing floor. If the cabin should enter more persons, each one should press a number of wishing floor. Driving is then going alphabetically by national order.*

På et dametoilet på University of Sussex i Brighton: »NO SANITY BIN IN THIS TOILET«

To skilte ved indgangen til en forretning på Mallorca: *English well speaking, Here speeching American.* Hvis man bare kan sige det samme om kunden, kan det ikke gå helt galt.

Nogle løsninger findes inde i bladet side 21 til 24